

Hilafetin Nass ile Tayini Meselesi

The Matter Designation of Caliphate with Nass/Verses

Bayram AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı.

Dr. Lecturer, Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Science,
Department of Tafsir, Niğde/Turkey
byrmayhan@ohu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1851-0204

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Kasım / November 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.459189

Atıf / Citation: Ayhan, Bayram. "Hilafetin Nass ile Tayini Meselesi / The Matter Designation of Caliphate with Nass/Verses". *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches* 50 (Aralık / December 2018/2): 79-103.

doi: 10.29288/ilted.459189

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Hız. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra İslam ümmetinin yüzleştiği en önemli ve etkisi hala devam eden sorunu hilâfettir. Tarihsel süreçte Şia, hilâfet/imâmeti iman konusu yaparak meseleyi daha girift bir hale sokmuştur. Şia'ya göre Hz. Ali'nin hilâfeti nass ile tayin edilmiş bir olgudur ve bunu teyit eden onlarca âyet vardır. Hassaten İmamiyye Şia'sı, Hz. Peygamber'den (a.s) sonra hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunmakla yetinmemiş, Kur'an'ın birçok âyetini hilâfete ve Hz. Ali'ye inhisar ettirmek gibi bir zorlama te'vile girişmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'i (a.s) ve ashabı da zan altında bırakacak yorumlar yapmıştır. Sünnî müfessirler ise hilâfetin herhangi bir âyet yahut hadis ile tayin edilmediğini söylemiş ve Hz. Ali'ye münhasır olduğu şeklinde yorumlanan çoğu âyetin Hz. Ali'ye tahsisle tahdit edilmesini eleştirmiştir. Mafatih, tarihsel vakianın Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin haklılığını gösterdiğini söylemişlerdir. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber (a.s) hayatta iken ashabı imamlık yapmış, Hz. Ömer de bu hakikat ile istihşad edip onun hilâfete liyakatini vurgulamıştır. Sünnî müfessirler zikredilen hususların yanı sıra Hz. Ebû Bekir'i tafdil eden âyetler olmasına rağmen Şia'nın onu ve ashabı tahkir ve hatta tekfir etmesini tenkit etmişlerdir. Bu makale, mezkûr olguları tavih etmeyi amaçlamaktadır. Sünnî müfessirlerin söylemlerinin tarihsel vakia ve sahih rivâyetler ile mutabık olup olmadığını; Şia'nın mezhep taassubu ile bazı âyetleri anlam dünyasının dışına çıkarmaya çalıştığı ve Hz. Ali'yi tafdil etmeye çalışırken haksız bir şekilde ashabı tahkir ettiği görüşü tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hilâfet, Âyet /Nass, Şia, Fazilet, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir.

Abstract

The most important and ever-continuing trouble faced by Islam ummah after the death of Prophet Mohammad is caliphate. In historical process, the Shia complicated the matter by making caliphate a subject of faith. According to the Shia, the caliphate of Ali was determined by nass and there are dozens of verses confirming this fact. Especially Shia of Imamiyyah, doesn't only advocate that the caliphate Ali's right after the Prophet Muhammad, they also embark upon constraining glosses which dedicate a lot of verses of Qur'an to Ali. In this context, they make comments that bring Prophet Mohammad and companions under suspicion. Sunni commentators say that the caliphate wasn't designated by any verses or hadiths and they criticize the verses glossed as allocated to Ali. Additionally, they say that the historical event righted the caliphate Abu Bakr. Abu Bakr had been the imam of companions when prophet was alive, and Omar proved this event and emphasized Abu Bakr's merit. Moreover, the sunni commentators criticize the Shia's discredit for Abu Bakr and companions although there are a lot of verses that aggrandize Abu Bakr. This article aims to analyze mentioned events. The result is tried to be reached whether the Sunni commentators' interpretation is appropriate to accurate narratives, and that the opinion which Shia infer the verses out of meaning world for bigotry of sect and discredit for Abu Bakr, and Shia causes companions to seem incorrect when they want to aggrandize to Ali.

Keywords: Qur'an, Caliphate, Verse/Nass, Shia, Virtue, Ali, Abu Bakr.

Extended Summary

According to the Imameyn Shia's opinion, the imamate/caliphate is a basic principle of religion. It is related to faith and it is a compulsory phenomenon of mind. The mind, sense or ihtihad cannot be decisive in imamate/caliphate. The sole authority in this issue is revelation. The imamate is fact that has been ordered by Allah the same as prayer, fast and alms which are the principles of Islam. It is the decision of Allah and it has not been left to the humans' choice.

The first aim of Imameyn Shia's foundation of imamate via nass is to ensure that Ali is the first caliphate after prophet Mohammad. Shia's exegetes have used a lot of verses of Qur'an to arbitrate their assertion. Though there are a lot of verses of this kind, the verses supported to the imamate are the verses of apostasy (al-Maide 5/54), the verse of custody/velâye (al) and the verse of notification (al-Maide, 5/67). According to them, Allah has described Ali as a man, who loves Allah and who is loved by Allah, in the 54th verse of Surah al-Maidah. The apostates described in this verse are those who fight with Ali. There is a reference in the custody/velâye verse to Ali's charity on the position of ruqu and he is exalted as a person who must be acquired as a companion with Allah and prophet Mohammad. According to the Shia authors, the verse of notification/tebligh described to the prophet on his return from the Hajj of Wada in the location of Gadir-i Hum, and Prophet Mohammad has notified Ali's custody. For them, the purpose of this custody is imamate. In fact, despite the Prophet Mohammad had been informed to declare Ali's custody, he postponed it because of the reactions of his companions. When Allah said that He will protect him from people with the verse of notification, the Prophet has notified Ali's custody after taking the assurance.

The effort of Shia in order to dedicate the verse of custody/velâye only for Ali has not become to the purpose. Although there is a revelation reason special to Ali, there are different narratives, too. On account of this, it is not right to restrict the verse only for Ali and making it as a support of imamate is an exaggerated comment. Gadir-i Hum narrative takes part in Sunni resources, as well. But it is impossible to interpret the concept of wali within the meaning of imamate/caliphate. Because, if it were so absolutely the companions would put this truth into words after Prophet Mohammad's death. Especially the comments that bring the companions under suspicion, and that say the prophet hesitated to notify the imamate/caliphate are appreciated as exaggerated interpretations.

Ahl al-sunnah commentators have interpreted the verses that Shia makes as a support for Ali's virtue and imamate/caliphate and has made some criticism. Also, they have said that Abu Bakr was worthy of caliphate and he didn't make right extortion and he was more virtuous than Ali. According to Ahl al-Sunnah commentators, the verse of apostasy is evidence of Abu Bakr's caliphate. Thus, the verse stated that there would be apostasies after the death of the Prophet and a beloved community would fight against them. Historical cases have verified that there have really been some apostasy actions after the Prophet's death and Abu Bakr fought against them.

It is possible to say that the discourses of Ahl al-Sunnah commentators is in accordance with historical cases. Firstly, Abu Bakr fought against apostasy communities after Prophet Mohammad's death. Secondly, after the Prophet's death, none of the companions utilized the verses that Shia makes as a support for imamate. As the accurate narratives confirm, the Prophet had not appointed anyone as a caliphate after him. The companions have made a choice using their sociological and political accumulations. They have made this choice for Abu Bakr, who is the most loyal friend of the prophet and the companion's first imam after Prophet Mohammad. Abu Bakr and his companions are acquitted of Shia's slander that they dispossessed Ali's caliphacy right. Finally, it is possible to say that the interpretations of Sunni commentators are more reasonable and acceptable.

GİRİŞ

Hız. Peygamber (a.s) vefat etmeden önce hem dini ve hem de siyasi bir lider iken onun vefatından hemen sonra müslümanların ilk karşılaştığı ciddi ihtilaf imâmet konusunda ortaya çıkmıştır.¹ Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber kendinden sonra ne yapacaklarına ilişkin sarîh bir talimat² veya halife bırakmadan³ vefat edince problem sahabe tarafından çözümlenmeye çalışılmıştır.⁴ Hz. Peygamber'in (a.s) vefatının ardından ensar Beni Saide gölgeğinde toplanarak, Sa'd b. Ubade'yi hilâfete aday göstermişlerdir.⁵ Hz. Ömer, Ensar'ın bu toplantısını öğrenince Hz. Ebû Bekir'e gelerek durumu bildirir ve toplantı yerine giderler. Ensar'ın sözcüsü, İslam'a ve Hz. Peygamber'e (a.s) yaptıkları hizmetler vesilesiyle hilâfetin kendi hakları olduğunu ileri sürer. Hz. Ebû Bekir, Ensar'ın Hz. Peygamber'e (a.s) ve muhacirlere yardımlarını ve hizmetini kabul eder.⁶ Fakat muhacirlerin ilk Müslümanlar olduğuna, Hz. Peygamber'e (a.s) en zor ve en zayıf döneminde yardım ettiklerine ve Hz. Peygamber'in (a.s) akrabası olduklarına dikkat çeker. Ayrıca Kureyş'in bütün kabileler nezdinde itibarlı olduğunu ve bu nedenle Arapların Kureyş'e tabi olacağını, dolayısıyla Kureyş'ten birisinin imâmete daha layık olduğunu vurgular.⁷

¹ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Makalâtu'l-islâmiyyin ve ihtilâfu musallin*, thk. Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990), 1: 39-40.

² Hz. Peygamber'in herhangi bir kimseyi kendinden sonrası için vasiyet edip etmediği sorusuna, Allah'ın kitabına uymayı vasiyet ettiğine dair rivâyet aktarılmıştır. Mamefih, Hz. Ali'yi kendinden sonrası için vasiyet ettiğine dair bilginin sahih olmadığı da zikredilmiştir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: eş-Şirketu'd-Düveliyye, 2001), 2: 228.

³ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Kahire: Müessesetu Kurtuba, ts.), 1: 64, 67; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru'l-Hadis, 1991, "Kitâbu'l-İmâre", 11; İsa b. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Ammâr Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Fiten", 47.

⁴ Ubeydullah İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Meğâzi'n-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 139-140; Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *es-Siretu'n-nebeviyye li ibn ishâk*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 2: 711; Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siret'un-nebeviyye li ibn hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-A'râbi, 1990), 4: 302; Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih: târihu ibni'l-Esir*, thk. Ebû Sayyeb el-Keramî (Beyrut: Beytu'l-Efkârî'd-Düveliyye, ts.), 1: 189-190; Ebû Abdullah Muhammed b. Amr el-Vâkidî, *Meğâzi Rasûlillâh* (Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1947), 349-350; Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1960), 11: 123-124; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* (İstanbul: Birleşik Yay., 1992), 39-42.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 3: 167-168; Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu't-Taberî: Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 3: 203-210; Ebû Muhammed Hasan b. Musa en-Nevbahtî - Sa'd b. Abdilâh Ebû Halef el-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitâbu'l-makalât ve'l-fırak, fıraku's-şîa, çev.*, Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004), 50-56; Mehmet Salih Geçit, "Müttekaddimân Dönemi Sünnî Kelâm Kaynaklarında Şîa'nın Nass Teorisinin Kendi Argümanlarıyla Reddi", *Hikmet Yurdu* 15/8 (2015): 201-237.

⁶ Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (Lübnan, Dâru'l-Fikr, 1996), 2: 259-262; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3: 209-210. Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbu'l-futûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986), 3: 186; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Murûcu'z-zeheb ve maâdinu'l-cevher*, thk. Kemâl Hasan Merî (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005), 2: 237-239.

⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse: târihu'l-hulefâ*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990), 1: 21-23.

İlk halifenin seçimine dair bize ulaşan Sünnî rivâyetler, sahabenin hilâfet konusunda herhangi bir âyet yahut hadis⁸ ile istişhad etmediklerini göstermektedir.⁹ Ensar, İslam'a olan hizmetleri ile Muhacirler ise devletin siyasi istikrarı temelinde ve Hz. Peygamber'in (a.s) yakınları ve Kureyşli olmak suretiyle bu işe liyakatli olduklarını öne sürmüştür.¹⁰

Halifenin seçimi kadar ihtilafa sebebiyet veren bir diğer husus, Şia tarafından gündeme getirilen ve imâmetin/hilâfetin nassla tayin edildiğine dair görüştür.¹¹ Şii müellifler diğer tüm ibadetlerin Allah tarafından vazedilmesine kıyasla, peygamberden sonraki masum imâmın da ancak Allah tarafından tayin edilebileceğini, hiç kimsenin seçimine veya tercihinin bırakılmayacağını söylemişlerdir. İmamet meselesi itikadi bir konu olup iman bahsinde yer alır.¹² Şia bu iddiasını temellendirmek için çok sayıda âyet ve hadis (rivâyet)¹³ kullanmıştır.¹⁴

⁸ Hz. Ebû Bekir'in "imamlar Kureyşten'dir" söyleminin hadis olup olmadığına dair değerlendirme için bk. Mehmet Said Hatiboğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978): 121-160.

⁹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Çudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1994), "İmâme", 1; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 26; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî marifeti'l-ashâb*, thk. Adil Mürşid (Ammân: Dâru'l-A'lâm, 2002), 378; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Kitâbu't-tenbîh ve'l-işrâf* (Leiden: Matbaatu Brill, 1893), 292-294; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki (Lübnan: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasât, 1997), 8: 85; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyasî Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yay., 1966), 1: 285-286.

¹⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 6. Baskı (Ankara: Selçuk Yay., 1993), 26-28; Hatiboğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik", 121-160.

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî (Şeyh Müfid), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd el-mustahrec min turâsi şeyh müfid*, thk. Seyyid Muhammed Ali Ayâzî (Kum: Müessesetu Bustân, 1424), 178-180; Ayrıca bk. Hasan Onat, "Şii İmâmet Nazariyesi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/4 (1992): 89-91; Ethem Ruhi Fırlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1983), 27.

¹² Muhammed b. Mes'ûd b. Ali el-Ayyâşî, *Kitâbu't-tefsîr: Tefsîru'l-ayyâşî*, thk. Seyyid Hâşim el-Mahallâtî (Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslâmiyye, ts.), 1: 334; Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *il-İktisâd fî mâ yeteallaku bi'l-i'tikâd* (Necf: b.y., 1979), 300; İmâmu'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî Abdulmelik el-Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâidi'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*, thk. Es'âd Temim (Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1992), 352-355; Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 1: 144-160; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zeki Kadiri Uğan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1989), 1, 489-492; Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1985), 52-59; Onat, "Şii İmâmet Nazariyesi", 95-100.

¹³ Şia'nın Hz. Ali'nin imâmetine mesnet edindiği önemli birkaç rivayetten birisi sünnî kaynaklarda da yer alan kırtas hadisidir. Söz konusu rivâyet için bk. Buhârî, *Sahih*, "Meğâzî" 83; Zühri, *Meğâzî'n-nebeviyye*, 136 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebirî*, 2: 213-215; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3: 185-187; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8: 34-35; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yay., 1993), 2:1098-1099.

¹⁴ İbn Muthahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1962), 16-58. el-Hillî'nin Hz. Ali'nin imâmetine mesnet edindiği hadisler çağdaşı olan İbn Teymiyye tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, bazıları da tahrifat olarak değerlendirilmiştir. Bk. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhâlim b. Mecdüddîn, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şati'l-kaderiyye*, thk. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4: 70-146. İlerleyen süreçte Hz. Ali'nin imâmeti ve seçkinliği konusu ifrat boyutuna ulaşmış, onu ilâhî bir kisveye büründürme gayretine giren batını gruplar meydana çıkmıştır. Bk. Eş'ârî, *Makalâtu'l-İslâmiyyin*, 1: 83-86; el-Kâhîr b. Tâhîr Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.) 22-24; Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 176-190; Ebû'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlud-din: Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölçük (İstanbul: Kayihan Yay., 1998), 352-356; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Şa-to Yay., 2001), 27-30.

Hilâfet tartışmasının temelinde Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) yer almaktadır. Şia, Hz. Ali'nin hakkı olan imâmetin Hz. Ebû Bekir önderliğinde gasp edildiğini ilk defa dillendiren Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın (ö. 32/653) söylemini¹⁵ sahiplenmiş ve bu hakkın Hz. Ali'ye aidiyetini temellendirmek için onlarca hadis ve âyeti delil olarak kullanmıştır.¹⁶ Ehl-i Sünen'in hilâfet teorisi yahut Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin haklılığı meselesi Şia'nın imamet teorisine anti tez mahiyetinde ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünen âlimleri, Hz. Ali'nin hilâfetinin nass ile tayin edildiği ve bunun hilâfına davranan başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hak gaspı yaptıkları görüşüne karşı fikir üretmek için bazı argümanlara başvurmuş ve Şia'nın bu iddiaya mesnet ettiği âyetleri farklı yorumlamışlardır.¹⁷

Bu makalede Şia tarafından Hz. Ali'nin hilâfetine mesnet edilen bazı âyetler ve Sünnî âlimlerin bu konudaki görüşleri tahlil edilecektir. Aynı şekilde sünnî müfessirler tarafından Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delil olarak kullanılan âyetler ve Şii müfessirlerin görüşleri zikredilecek ve analitik bir okuma yapılacaktır. Makalenin sınırlarını aşmaması için özellikle her iki grubun söyleminde önemli yer edinen âyetler ele alınacaktır.

1. Şİİ DÜŞÜNCEDE İMÂMETİN/HİLAFETİN NASS İLE TAYİNİ

Şii düşüncede imâmet, dinin temel bir ilkesi olup, imanla ilgili bir meseledir ve aklen zorunlu görülen bir müessesedir.¹⁸ Dînî ve dünyevî bir misyonu olan ve nübüvvetin devamı olan imâmete kimin geleceği insanların tercihlerine bırakılamaz.¹⁹ İmamet konusunda akıl, duygu veya ictihad belirleyici olamaz. Bu konudaki tek otorite nass, yani Allah'ın talimatıdır.²⁰ İmamet, ilâhî bir mesele olup, İslam'ın temelini teşkil eden namaz, oruç, zekât ve hac ibadetinin emredilmesi gibi velâyet/imâmet de Allah tarafından emredilmiş bir olgudur.²¹

¹⁵ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1: 128; Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1: 196; Fiğlalı, *İmam Ali*, 60-63; İbn A'sem, *Kitâbu'l-futûh*, 3: 326; Nâşi el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme ve muktezâtun mine'l-kitâbi'l-evsati fi'l-makâlât*, thk. Yusuf Fânîs (Beyrut: Dâru'n-Neşr, 1971), 28-31; Ebû Yakub İshâk b. Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rıza Teceddüd (Tahran: b.y, 1971), 248-251.

¹⁶ İbn Mutaahhar el-Hilli, *Minhâcü'l-kerâme*, 50-65; Muhammed Bâkır Ali el-Meclisî (ö. 1110/1698) Hz. Ali'nin imâmetini âyetle teyit etme işini daha da abartarak tefsirinin takriben dokuz yüz sayfalık iki cildini buna tahsis etmiştir. Bk. Muhammed Takî b. Maksûd Ali el-Meclisî, *Bihâru'l-envârî'l-câmiati li düveri ahhâri'l-eimmeti'l-ethâr* (Beyrut: Menşûrâtü Müessesetu'l-A'lamî, 2008), 23: 1-436; ve 24: 1-420. Bu konuda bilgi için ayrıca bk. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012), 17-21; Fiğlalı, *İbadiyye'nin Doğuşu*, 31.

¹⁷ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 11: 128; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1: 196; Fiğlalı, *İmam Ali*, 52-60.

¹⁸ Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî, *el-Mesâilu'l-Ukberîyye* (Kum: Müessesetu'l-İrşâd ve't-Tevzi', 1413), 42-45; Tûsî, *il-İktisâd fîmâ yeteallaku bi'l-i'tikâd*, 291-293; Ayrıca bk. Metin Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru* (Ankara: İlahiyat Yay., 2007), 40-46; Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*, 18-19.

¹⁹ Ebû Ca'fer İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), *Kemâlu'd-dîn ve temâmu'n-ni'me* (Kum: Müessesetu'l-Beyân, 1395), 1: 92-98; Muhammed Rıza Muzaffer, *Şia İnançları: Akâidu'l-İmamiyye*, çev. Abdülhakî Gölpinarlı (İstanbul: Zaman Yay., 1978), 50-52.

²⁰ Ukberî, *el-Mesâil*, 52-53.

²¹ Ayyâşî, *Kitâbu't-tefsîr*: 1: 334; Tûsî, *il-İktisâd fîmâ yeteallaku bi'l-i'tikâd*, 300; Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997), 1: 270.

Şii müelliflerin çoğunun imâmeti nass ile temellendirmelerinin öncelikli amacı Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den (a.s) sonraki ilk halife olması gerektiğini ispatlamaktır. Nitekim İbn Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) ilk üç halifeyi kabul edenlerin akla ve nakle muhalefet ettiklerini ispat etmek üzere bazı aklî ve naklî deliller zikretmiştir. Aklî deliller şunlardır: 1) İmametın şartı masum olmaktır ve Ali'den başka hiçbir masum yoktur.) İmam İslam'dan önce de günaha bulaşmamış olmalıdır. Hz. Ali küçük yaşta Müslüman olduğu için hiçbir dönemde günaha bulaşmamış masum bir kişiliktir. Diğer üç halife İslam'dan önce puta tapmak dâhil birçok günaha bulaşmış olup, imâmet makamına layık değildirler. 3) İmamın nassla (âyet ve haber-i sâdık) ile belirlenmesi gerekir. Hz. Ali hakkında birçok nass bulunmasına rağmen ilk üç halifenin imâmeti hakkında hiçbir nass yoktur. el-Hillî, nakli delil mahiyetinde seksen âyet ve kendi mezheplerince mütevatir kabul edilen yirmi sekiz haber aktarmıştır. Bu âyetler arasında özellikle velâyet âyeti (Mâide 5/55), tebliğ âyeti (Mâide 5/67) tathir âyeti (Ahzâb 33/33) mevedde âyeti (Şûra 42/23) ve mübâhele âyetini (Âl-i İmrân 3/61) zikretmek gerekir.²²

Bundan sonraki bölümde Şia'nın Hz. Ali'nin hilâfetine mesnet edindiği âyetlere ve yorumlara yer verilecektir. En çok yorum yapılan âyetleri öncelikle zikredeceğiz.

1.1. İrtidat Âyeti (Mâide Sûresi 5/54)

Hem Şii hem de Sünnî âlimlerce hilâfete mesnet edinilen ve her iki zümrenin söyleminde oldukça önemli yer edinen âyetin lafzı ve meâlî şöyledir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ” “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

Şeyh Müfid (ö. 413/1022) bu âyetin birkaç yönden Hz. Ali'nin imâmetine delalet ettiğini söyler. Sünnî müfessirlerin aksine âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine neden delil olamayacağını gerekçelendirir. Eğer Hz. Peygamber'den (a.s) sonra mürtetler ile savaşan Hz. Ebû Bekir'dir, dolayısıyla âyet onun hilâfetini tahkim ediyor denirse buna birkaç gerekçe ile itiraz edilir. Birincisi, rivâyetlerin de teyit ettiği üzere²³, âyet Basralılar hakkında inmiştir. Hz. Ali ile savaşanlar da kâfirdi/mürtet olmuştu ve o gün bu âyetin maksadı daha net ortaya çıkmıştır. İkincisi, Allah mürtetlerle savaşan bu topluluğu sevdiğini söylüyor. Hz. Peygamber (a.s) bu kişinin Hz. Ali olduğunu

²² İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *Nehcu'l-Hak ve keşfu's-sıdk* (Kum: Müessesetu Dâri'l-İslâmî, 1407), 171-190; Ayrıca bkz; Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-kummî*, thk. Seyyid Tayyib el-Cezâiri (Kum: Müessesetu Dâri'l-Kutub), 1909, 1: 48; Ayyâşi, *Tefsîru'l-ayyâşi*, 1: 326; Ali el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 23: 1-436.

²³ Müellif, kendi kaynaklarında zikredilen rivâyetleri esas almaktadır. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî (Şeyh Müfid), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-mecîd el-mustahrec min turâsi şeyh müfid*, thk. Seyyid Muhammed Ali Ayâzi (Kum: Müessesetu Bustân, 1424), 178-180.

Hayber günü ifade etmiştir. Bu vasıfla ondan başkasını tavsif etmiş değildir. Üçüncüsü Hz. Ali müminlere karşı mütevazı ve zelil, kâfirlere karşı ise çok acımasızdır. Oysaki Ebû Bekir hiçbir savaşta mücadele etmemiş ve hiç kâfir kanı dökmemiştir. Mamafih, müminlere karşı çok acımasız davranmış, Hz. Fatıma ve evladını haklarından mahrum etmiş ve ehli kible olmalarına rağmen, zekât ödemeyenlere acımasız bir muamelede bulunmuştur.²⁴

Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1068) sünni kaynaklarda da yer alan rivâyetleri²⁵ zikrederek âyetin tefsirine başlar.²⁶ Âyetin bütün halinde değerlendirilmesi sonucunda Hz. Ali ve onunla birlikte savaşanların kastedilmiş olmasının daha doğru bir yorum olacağını zikreder.²⁷ Bunun birkaç gerekçesi vardır. Öncelikle, Hz. Peygamber (a.s) Hayber günü, “yarın sancağı Allah’ın kendisinden onun da Allah’tan razı olduğu birisine vereceğim.” demiş ve ertesi gün sancağı Hz. Ali’ye vermiştir. İkincisi, âyetteki; “... onlar müminlere karşı mütevazı, kâfirlere karşı pek şiddetlidirler...” ibaresi Hz. Ali’ye uymaktadır. Müminlere karşı şefkatli, kâfirlere karşı da tavizsiz birisidir. Dolayısıyla, âyet Hz. Ali ve onunla savaşanları övmekte, onun hilâfetini teyit etmektedir.²⁸ Âyeti Hz. Ebû Bekir’e matuf yorumlayanlar isabetli bir yorum yapmamışlardır.²⁹ Bu kanaatte olan bir diğer müfessir Fadl b. Hasan et-Tabersî’dir (ö. 548/1154).³⁰

Tabatabâî, âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında olamayacağını ispat etmek için epeyce filolojik tahlil yapmıştır. Müfessire göre âyetteki irtidat kurumsal anlamdaki dinden dönme değildir. Âyet, sibakı ile birlikte değerlendirilmelidir. Zira öncesindeki âyetlerde Allah’ın emirlerini yerine getirmeyen Yahudi ve Hıristiyanlar eleştirilmekte ve onları dost edinenlerin onlardan olacağı ifade edilmektedir.³¹ Allah’a düşmanlık yapanları dost edinmek de Allah’ın belirlediği doğrudan irtidat etmek anlamına gelir ki âyetin kastı budur. Dolayısıyla âyetteki mürtet toplulukları Hz. Ebû Bekir’in kendisiyle savaştığı kimseler olarak değerlendirmek ve âyeti Hz. Ebû

²⁴ Şeyh Müfid, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-mecîd*, 180-183. Bizce bu yorum mezhebi taassuptan kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü kaynaklar hangi kabilenin ne zaman irtidat ettiğini tafsil ederek zikredilenleri nakzedecek bilgilere yer vermiştir. Bk. Ebû’l-Hasan Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasit fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmarsud (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1994) 2: 199-200; Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhî’l-Azîz*, thk. Belhâc bin Said Şerîfî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1990), Tefsîr, 1: 479-480; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezu’l-Buhûs ve’l-Dirâsâti’l-Arabiye), 2001, 8: 518-524; Cârullah Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi’t-tenzili ve u’yûni’l-ekvali fi vücûhi’t-te’vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetu’l-Abikan, 1998), 2: 252-254.

²⁵ Süddî el-Kebîr, *Tefsîru süddî el-kebîr*, thk. Muhammed Atâ Yûsuf (Beyrut: Dâru’l-Vefâ, 1993), 231; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8: 518-520.

²⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Şeyh Âğa et-Tahrânî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-A’rabî, ts.), 3: 555-557.

²⁷ Benzer tefsir için bk. Seyyid Hâşim el-Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetu’l-A’lâmî li’l-Matbûât, 2006), 2: 474-475.

²⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3: 555-557. Ayrıca bk. el-Bahrânî, *el-Burhân*, 2: 475; Molla Muhsin el-Feyd el-Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, thk. Şeyh Hüseyin el-A’lâmî (Tahrân: Mektebetu’s-Sadr, 1379), 2: 347-348.

²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3: 558-559. Söz konusu yerde müfessirin Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ali’nin hakkını gasp ettiğine veya benzeri duruma yorumlanabilecek herhangi bir tahkir veya tazyif ifadesinin olmadığını zikretmek gerekir.

³⁰ Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmeu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ulûm, 2005), 3: 291-292; Tûsî, *et-Tibyân*, 3: 553; el-Bahrânî, *el-Burhân*, 2: 473.

³¹ el-Mâide 5/51. Benzer âyetler için bk. Âli İmran 3/28; en-Nisâ 4/140.

Bekir'in hilâfetine mesnet edinmek makbul bir tefsir değildir.³² Kanaatimizce Tabatabâi mezhebi saikle hareket etmiş ve İslam tarihindeki olayların bariz bir şekilde teyit ettiği üzere Hz. Ebû Bekir'in mürtetler ile savaştığına dair bilgi ve belgeleri Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine lehine tefsir etmemek için yoğun bir çabaya girişmiştir.

1.2. Velâyet Âyeti (Mâide Sûresi 55. Âyet)

Müfessirlerin yorumlarına geçmeden önce konunun tavihine vesile olacağı kanaatiyle âyetin lafzını ve manasını şöylece zikredebiliriz: “*إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ*” “Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir.”

Bu âyetin sebebi nüzül olarak aktarılan Hz. Ali'ye matuf rivâyete göre Hz. Peygamber'e (a.s) bu âyet indikten sonra mescidde bir fakir ile karşılaşır. Hz. Peygamber (a.s) kendisine herhangi bir şey verilir vermediğini sorar. O kişi de birisinin kendisine bir yüzüğü sadaka olarak verdiğini söyler. Hz. Peygamber (a.s) yüzüğü kimden aldığını sorunca o kişi rükû halindeki Hz. Ali'yi gösterir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ben kimin velisi isem Allah da onun velisidir, Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol” demiştir.³³ Diğer rivâyete göre, Abdullah b. Selâm Müslüman olduktan sonra Yahudiler'in kendisinden yüz çevirdiklerini söyleince bu âyet inzâl olur.³⁴

Şeyh Müfid, bu âyetin lafzının açıkça Hz. Ali'ye delâlet ettiğini savunur. Çünkü ondan başka kimse rükû halinde zekât vermiş değildir. Allah ve Elçisi (a.s) gibi Hz. Ali'ye itaat gereklidir.³⁵ Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî (ö. 320/932) ve Feyd el-Kâşânî'nin (ö. 1091/1680) iddiasına göre Hz. Peygamber (a.s) velâyet âyeti indikten sonra Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmek ister fakat Kureyş'in tezkibinden çekinir.³⁶ En nihâyetinde bu çekincesinin yersiz olduğu, onun Allah tarafından korunacağı tebliğ âyeti ile (el-Mâide 5/67) teyit edilince Hz. Ali'nin velâyetini ilan eder.³⁷

³² Tabatabâi, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 5: 390-395.

³³ Ayyâşî, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, 1, 327; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 1, 170. Bu konuda sünni kaynakların zikrettiği ve muhtevası farklı rivâyetler için bk. Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1: 476; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 532-533. Semerkandî, *Tefsiru's-semerkandî*, 1: 445; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Sâmî bin Muhammed es-Sellâme (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997), 3: 138;

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 534-535; Semerkandî, *Tefsiru's-semerkandî*, 1: 345.

³⁵ Şeyh Müfid, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-mecid*, 182-183. Müellifin diğer yorumuna göre bu âyette hilâfeti sarıh olan Hz. Ali'nin Kureyş tarafından öldürülme gayesine işarette bulunulmuştur. Söz konusu gayenin delili: “Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan intikam alırız” (*ez-Zuhrûf* 43/41) âyetidir. Bu âyet Hz. Ali'nin hasımlarına dair olup, onlardan intikam alınacağını ifade etmiştir. Şeyh Müfid, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-mecid*, 182-183. Şeyh Müfid Zuhrûf Sûresi'ndeki âyeti Hz. Ali'ye matuf tefsir etmişse de bu yorumu isabetli değildir. Zira âyetin muhatabı Hz. Peygamber'dir (a.s). Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20: 601-602.

³⁶ Müfessirin aktardığına göre bu âyet inince ashaptan bazıları mescidde toplanmış ve durum değerlendirmesi yapmışlardır. Bu âyeti inkâr etmeleri durumunda kâfir olacaklarını bildikleri için Hz. Muhammed'in (a.s) getirdiklerinin hak olduğunu kabul edip, Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmeme yönünde karar beyan etmişlerdir. Bunun üzerine: “Onların Allah'ın nimetini bilirler (itiraf ederler), sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir” (*en-Nahl* 16/83) âyeti nâzil olmuştur. Bu kişiler Hz. Ali'nin velâyetini bile bile inkâr edenlerdir. Kâşânî, *Tefsiru's-sâfi*, 2: 45-47. Benzer bir yorum için bk. Bahrânî, *el-Burhân*, 2: 475.

³⁷ Ayyâşî, *Tefsiru'l-ayyâşî*, 1: 327; Kâşânî, *Tefsiru's-sâfi*, 2: 45.

Tûsî, âyeti arada fasıla olmaksızın Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den (a.s) sonra halife olması gerektiğinin en açık delillerinden birisi olarak değerlendirir. Âyetteki velâyetin imâmet/hilâfet olduğu kesindir. Âyet Hz. Ali'nin eylemi özelinde ve onun için indiğinden dolayı onun imâmetine delaleti zahirdir.³⁸ Tabersî, velâyet âyetinin hem lafız hem de sebebi nüzûl itibariyle sadece Hz. Ali'ye matuf olduğunu söyler.³⁹

Mâturîdî'ye göre Hz. Ali rûkûda iken yüzüğünü tasadduk ettiği için bu âyet inmiş ve onun amelini tafdil etmiş olabilir. Fakat Hz. Ali'nin hilâfetine özellikle de Hz. Ebû Bekir'in hak gaspı yaptığına delalet etmez. Bir önceki âyet (irtidat âyeti) Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin haklılığına ve sübutuna delildir.⁴⁰ Taberî, âyetin Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemek bağlamında geldiğini ve müminlerin dostunun Allah, Elçisi (a.s) ve diğer müminler olduğunu beyan etmektedir.⁴¹ Dolayısıyla âyet Hz Ali'ye inhisar edilemez, tüm müminlere matuftur.⁴²

1.3. Tebliğ Âyeti (Mâide Sûresi 67. Âyet) veya Gadîr-i Hum Olayı

Şii âlimlerce hilâfete mesnet edinilen âyetin lafzı ve meâli şöyledir: “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ أُمِّتَ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ” “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”

Tebliğ âyetinin inmesine vesile olan Gadîr-i Hum rivâyeti Şii müelliflerce mütevâtir kabul edilen ve Hz. Ali'nin imâmetine mesnet edinilen en mühim rivâyettir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)⁴³, Müslim⁴⁴ (ö. 261/875) ve İbn Mâce⁴⁵ (ö. 273/887) gibi sünî hadis âlimleri tarafından da zikredilen rivâyet şii ve sünî müfessirler arasında ihtilaflı yorumlara muhatap olmuştur. Şii müfessirlerin neredeyse ihtilafsız aktardığına göre Hz. Peygamber (a.s) Veda Haccı dönüşünde Mekke ile

³⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3: 559-565.

³⁹ Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, 3: 296-298.

⁴⁰ Ebû Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Basillüm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 3: 545.

⁴¹ Ayrıca bk. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1: 476; Huvvâri, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz*, 1: 481-482.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 534-535; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1: 345; Nâsiruddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî: Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003) 2: 132; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî: Medâriku't-tenzil ve hadâiku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedivî (Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1997), 1: 454-455; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim*, 3: 137-138; Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-efsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004), 12: 52.

⁴³ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 4: 281

⁴⁴ Müslim, *Sahih*, “Fedâilu's-Sahâbe”, 36.

⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetu'l-Maârif, ts.), “Mukaddime”, 11 (106).

Medine arasında Cuhfe'ye yakın bir mevki olan Gadîr-i Hum'da⁴⁶ konaklamış ve Hz. Ali'nin hilâfetini ilan etmiştir.⁴⁷

Şîî müfessirlerin bazısına göre Hz. Peygamber'e (a.s) Cibrîl, Veda Haccı esnasında Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmesi için iner. Fakat Hz. Peygamber (a.s) tepkilerden çekindiği için üç gün bu ilanı geciktirir.⁴⁸ Gadîr-i Hum'a gelince, "ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir." diyerek Hz. Ali'nin imâmetini tebliğ eder. Âyetin sonundaki "...Allah seni insanlardan koruyacaktır ..." ibaresi Kureyş'ten korkmamasını teyit içindir.⁴⁹

Çağdaş dönem Şîî müfessirlerden Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî (ö. 1981) âyetin üslubunun siyak ve sibak ile çok uyumlu olmadığını belirtir ve sebebi nüzûlleri bu ekseninde değerlendirir. Rivâyetlere göre Hz. Peygamber (a.s) Yahudiler'in veya müşriklerin ona suikast yapmalarından çekinmekte, uyurken gözcü tutmaktaydı. Tabatabâî bu rivâyetleri eleştirir ve âyetle mutabık görmez. Hz. Peygamber'in tebliğ etmekten kaçındığı husus Yahudiler veya müşrik Araplar ile ilgili olmaz. Çünkü Yahudiler'i daha sert eleştiren âyetlerin varlığı bir vakıdır. Âyet, nüzûlün ilk yıllarında inmiş olsa Mekkeli müşriklerden çekinmesine matuf yorumlanabilirdi. Fakat son vahiy metinlerindedir. Müfessir Gadîr rivâyetinin en doğru tefsir olduğunu söyler. Hz. Peygamber önce Hz. Ali'nin velâyetini bunu ilan etmekten çekinmişse de Allah'ın O'nu koruyacağı âyetle teyit edilince Hz. Peygamber (a.s) Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir.⁵⁰

Çağdaş Şîî bir isim olan Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî (1926-...) de Tabatabâî'nin yorumuna benzer bir yorum yapmıştır. Şîrâzî âyette şiddetli bir üslubun ve Hz. Peygamber'in (a.s) dikkat çekici endişesinin varlığına ve direkt ona hitap eden ibarelere dikkat çekmiştir. Şâyet kendisine indirilene tebliğ etmezse risalet vazifesini yerine getirmemiş olacağı ve tebliğ edeceği bu durum sebebiyle insanlardan çekinmemesi vurgulanmıştır. Âyet ittifakla risaletin son döneminde inmiştir. Bu kadar müekket ibarelerle maksut olan şey, şirkin kötülüğü, putların yıkılması, önemli bir dini emir, müşrik Araplar'a veya Ehl-i Kitab'a dair olamaz. Hz. Peygamber (a.s) artık risaletin sonuna geldiği için kendinden sonraki kişiyi ilan etmesi ve bu ameli-

⁴⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, "Gadîr-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1996), 13: 279-280.

⁴⁷ Abdu Ali b. Cumua el-Arûsî el-Huveyzî, *Tefsîru Nûri's-sekaleyn*, thk. Hâşim er-Rasûlî el-Mahalâtî (Kum: Müessesetu Nâşiru'l-A'râbî, 1382), 4: 270-271. Cemal Sofuoğlu, *Şîa'nın Hadis Anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1977), 461-462; Fıglalı, "Gadîr-i Hum", 280.

⁴⁸ Ayyâşî, *Tefsîru'l-ayyâşî*, 1: 332-334; Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1: 168-172; Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, 3: 313-314; Tûsî, *et-Tibyân*, 3: 588-589.

⁴⁹ Ayyâşî, "... Sana vahyedilenlerden bazılarını neredeyse terk edeceksin" (Hûd 11/12) âyetini de tebliğ âyeti ile ilişkilendirir. Hz. Peygamber (a.s) Ali'nin velâyetini tebliğ etmeyince bu âyetler indi. En sonunda Allah tebliğ âyeti ile güvence verince Ali'nin velâyetini tebliğ etti. Ayyâşî, *Tefsîru'l-ayyâşî*, 2: 98. Oysaki bu âyetin Hz. Ali'nin velâyeti ile alakası yoktur, muhataplar müşriklerdir ve erken dönem vahiy metinlerindedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 310.

⁵⁰ Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 6: 48-50.

yesinden dolayı da meydana gelecek itirazlardan çekinmemesine matuf tefsir edil-melidir.⁵¹

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), bu âyete dair zikrettiği rivâyetler arasında Gadîr-i Hum rivâyetine hiç yer vermemiştir. Sahabe bu âyet ininceye kadar Hz. Peygamber'i (a.s) muhafaza için olağanüstü bir çaba gösteriyordu. Âyet indikten sonra artık Hz. Peygamber (a.s) korunma işini Allah'ın üstlendiğini söylemiştir.⁵² Râzî hem Yahudi ve müşriklerin onu öldürme teşebbüslerine hem de Hz. Ali'nin istihlâfî rivâyetlerini zikretmiş, bu konuda yorum yapmamıştır. Yahudi ve müşrik-lerin ona engel olamayacaklarına dair rivâyetin daha evlâ olduğunu söyler.⁵³

Mâturîdî, Şia'nın Hz. Peygamber'in (a.s) Hz. Musa ve Hz. Harun benzetmesi üzerinden imâmete ulaşma çabalarını eleştirir. Bu analogiye göre Hz. Harun Hz. Musa'nın halifesi, Hz. Ali de Hz. Peygamber'in (a.s) halifesi olmaktadır. Buna rağmen bu hakkı ona teslim etmeyenler zulüm işlemişlerdir. Mâturîdî mezkûr çıkarımlara iki cevap verir. İlki, bu durum Hz. Harun ve Hz. Musa gibi kardeşlik duru-muna matuftur, hilâfete delil olamaz.⁵⁴ İkincisi, eğer hilâfet kastedildiyse, ilk halife olması değil, halife seçildiği dördüncü sıradaki hilâfet kastedilmiştir.⁵⁵

İbn Teymiye Hz. Ali'nin veli tayin edildiği Gadîr-i Hum olayı ile tebliğ âyetinin hiç alakasının olmadığı kanaatindedir. Zira tebliğ âyetinin iniş sebebi ve zamanı farklıdır. İddia edildiği gibi, hilâfet gibi önemli bir olgunun ashaba ilanı söz konusu olsaydı, Hz. Peygamber (a.s) Veda Hutbesi'nde bunu dile getirirdi. Fakat hiçbir kaynak Veda Hutbesi'nde böyle bir şeyin vuku bulduğunu zikretmiyor. Rivâyetteki mevlâyı hilâfete hamletmek yanlıştır. Aksi olsaydı, ashab bunu mutlaka dile getirir ve halife seçiminde delil olarak öne sürerdi.⁵⁶

Bizce sünnî müfessir ve müelliflerin tebliğ âyetine dair yorumu isabetli görün-mektedir. Hz. Peygamber'in (a.s) Hz. Ali'nin velâyetini tebliğ etmekten çekindiği ve bunu, güvence aldıktan sonra eyleme döktüğü şeklindeki Şii yorum hem Hz. Pey-gamber'e (a.s) hem de ashaba karşı menfi bir durum oluşturmuştur, kabul edilmesi mümkün görünmemektedir. Velâyetin de hilâfete matuf yorumlanması mezhep müntesipliğinden kaynaklanmış görünmektedir. Eğer velâyet rivâyeti bariz bir şe-

⁵¹ Şeyh Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, *el-Emsel fi tefsiri kitâbillâhi'l-münzel* (Kum: Dâru'n-Neşr li Medreseti İmam Ali, 1426), 3: 579-582.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 567-572.

⁵³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb: Tefsîru'r-Râzî* (Lübnan: Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981), 12: 51-53. Bu hususta bilgi için ayrıca bk. Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan Yay., 1996), 21-45.

⁵⁴ Benzer yorum için bk. Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1: 421-422; İbn Teymiye, *Minhâcu's-Sünne*, 4: 87-90; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3: 150-151; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 6: 259-261; İrfan Aycan, Mehmet Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 1998), 207.

⁵⁵ Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 545-546.

⁵⁶ İbn Teymiye, *Minhâcu's-Sünne*, 4: 82-87.

kilde hilâfete tekabül etseydi, sahabe bunu mutlaka dile getirirdi. Ne var ki halife seçimine dair rivâyetlerin hiç birisinde böylesi bir durum aktarılmış değildir.

2. SÜNNÎ DÜŞÜNCEDE HİLÂFETİN NASS İLE TAYİNİ

Sünnî düşüncede Şia'nın aksine hilâfetin nass ile tayin edildiğine dair bir iddia söz konusu değildir. Sünnî müfessirler tarihsel vakianın Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delalet ettiğini söylemişlerdir. Hz. Ebû Bekir halife seçilirken herhangi bir âyet veya hadis ile istidlal edilmiş değildir. Şimdi Sünnî müfessirlerin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine mesnet edindikleri âyetleri ve yorumları zikredeceğiz.

2.1. İrtidat Âyeti (Mâide Sûresi 5/54)

Sünnî âlimlerce hilâfete mesnet edinilen ve Şîî müfessirlerin söyleminde de oldukça önemli yer edinen âyetin lafzı ve meâli şöyledir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ” “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlerle karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

Bu âyet Hz. Ebû Bekir'in hilâfetin haklılığı hususunda sünnî müfessirlerin istinad ettiği en önemli âyettir. Sünnî müfessirlerden ve kelâmî yönleriyle de tebarüz eden Mâturîdî ve Fahreddin er-Râzî'nin yanısıra Ebû Bekir b. Tayyîb el-Bâkullânî (ö. 403/1017)⁵⁷ bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delaletinin bariz olduğunu söyleyen ve bu hususta tafsilatlı bilgiler veren isimlerdir. İsmi geçen müfessirlerin görüşlerini zikretmeden önce diğer müfessirlerin âyeti ve rivâyetleri nasıl değerlendirdiğini kronolojik olarak aktaracağız. Bu ameliyemizin amacı, süreç ile birlikte âyete yüklenen anlamın mahiyetini görmektir.

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/768) ve Zeccac (ö. 311/924); “... kim dininden dönerse ...” ibaresinin Uhud hezimetinden sonra bazı Müslümanlara matuf olduğunu söyler. Âyet Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra da irtidat hareketlerinin olacağını önceden haber vermiş ve gerçekten de bazı kabileler irtidat etmişlerdir. Fakat müfessir irtidat eden kabileler ile savaştan kişinin veya zümrenin kim olduğuna dair bilgi vermez.⁵⁸

⁵⁷ Kâdî Ebû Bekir b. Tayyîb el-Bâkullânî, *el-İnsâf fî mâ yecibu i'tikâduhû velâ yecûzu'l-cehlu bih*, thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî (Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2000), 61-63.

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, 1: 475. Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî ez-Zeccâc, *Maâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, thk. Abdulcelil Şulbî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988), 2: 182-183.

Taberî'nin aktardığı ve çoğunluğu teşkil eden rivâyetlere göre irtidat eden kavimlerle mücadele eden topluluk Hz. Ebû Bekir ve ashabıdır.⁵⁹ Diğer rivâyete göre âyette övülen topluluk Yemen ehlidir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s) bu âyet inince mürtetlerle mücadele edecek kavmin, Ebû Musa el-Eş'âri ve onun kavmi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Şiî müfessirlerin mesnet edindiği Selman-ı Fârisî veya Fars ehline dair rivâyete yer vermemiştir.⁶¹ Taberî bu topluluğun Yemen ehli olabileceği rivâyetini makbul addeder. Müfessire göre âyetteki gelecek zaman ibaresi⁶² bu topluluğun âyetin indiği dönemde âyetin muhatabı olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Yemen Ehli rivâyetleri daha sahih ve sağlam olup⁶³, onlar Hz. Ömer döneminde İslam'a çokça hizmet etmişlerdir.⁶⁴ Neseî (ö. 710/1310) çoğu müfessirin aksine Yemen ehli rivâyetine tefsirinde yer vermemiş, âyetin Hz. Peygamber'in (a.s) risaletine, Hz. Ebû Bekir'in de hilâfetine delalet ettiğini vurgulamıştır.⁶⁵

Mâturîdî (ö. 333/946) bu âyeti Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine apaçık delillerinden birisi olarak tefsir eder. Nitekim Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra Arap kabileleri irtidat edince onlara harp ilan etti. Hakikati şüpheden beri olan bu tarihsel veri Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine de en bariz delildir.⁶⁶ Mâturîdî'ye göre Fetih Sûresi'ndeki: "Bedevîlerden (savaştan) geride kalanlarına de ki: Siz yakında çok kuvetli bir topluluğa karşı savaşa çağrılacaksınız." (el-Fetih 48/16) âyeti irtidat âyeti ile birlikte değerlendirilecek olursa, yine Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine⁶⁷ delaleti tezahür eder. Bazı kimseler Fetih Sûresi'nde zikri geçen bu kabileleri çağırmanın Hz. Peygamber (a.s) olduğunu söylemişse de bu doğru değildir. Çünkü Allah bu kabilelerin Hz. Peygamber (a.s) ile savaşa çıkmalarını kesinlikle men etmişti.⁶⁸ Bu kabileleri savaşa davet eden kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Eğer Fetih Sûresi'ndeki âyet

⁵⁹ Bu rivâyet Hz. Ali'nin de içerisinde olduğu râvilerden gelmiştir. Bk. Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1: 443-444; Vâhidî, *el-Vasît*, 2: 200; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 48-49.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 521-523.

⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 518-525.

⁶² Âyetin ibaresi ve anlamı şöyledir: "... فسوف يأتي الله بقوم ..." "Allah bir topluluk getirecektir..."

⁶³ Hâkim bu rivâyetin Müslim'in sıhhat şartlarını taşımaya rağmen Sahih'inde yer vermediğini belirtir. Ebû Abdullah Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahihayn* (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997), 2: 341.

⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 525; Benzer tefsir için bk. Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3: 78-79; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 2: 132; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3: 522-524.

⁶⁵ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1: 454-455. Zemaşşeri, bu âyetin henüz vukû bulmadan önce olaylardan haber vermek gibi gaybî bir yönünün olduğuna dikkat çeker. Mürtet grupları Hz. Peygamber (a.s) hayatta iken ve O'ndan (a.s) sonra ortaya çıkanlar şeklinde tasnif eder. Bk. Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 2: 252-254.

⁶⁶ Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 541.

⁶⁷ Mâturîdî, imâmet ve hilâfeti birbirinin yerine kullanmıştır. Şia'nın bu konuda bir ayırımı olup, imâmeti dini bir kurum olarak değerlendirdir. İmâmet Hz. Ali evladına münhasır iken, hilâfete başkaları da gelebilir. Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 209-210. Bu konuda tafsilatlı bilgi için bk. Şükrü Özen, "Mâturîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşlîliği Meselesi" *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik Sempozyumu (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2012), 524-548.

⁶⁸ Söz konusu âyetin lafzı ve meâlî şöyledir: "... فقل لن تتبعون كذالكم قال الله من قبل ..." "... De ki: Siz asla bizimle gelmeyeceksiniz. Allah önceden böyle buyurmuştur ..." (el-Fetih 48/15) Müfessirin delil olarak kullandığı bir diğer âyet lafzı ve meâlî itibarıyla şöyledir: "... فقل لن تخرج معي ايدا و لن تقتال معي عدوا ..." "De ki: Artık siz benimle birlikte ebediyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz baştan yerinizde oturup kalmaya razı oldunuz." (et-Tevbe 9/83)

Hız. Ömer'in hilâfetine de delildir, çünkü O'nun döneminde de mürtetler ile savaşlar yapıldı denirse bu yorum da doğru olur. Bu yorum doğru olmakla birlikte yine Hız. Ebû Bekir'in hilâfetine delil olur. Çünkü Hız. Ebû Bekir halife seçildi, Ömer mustahlef (halife olarak Hız. Ebû Bekir tarafından yerine tayin edildi) oldu. Şâyet bedevilerin savaşa davet edilmesi âyeti Hız. Ali'nin de hilâfetine delildir denirse bu makbul görülmez. Âyetin maksadı, kendilerinden cizye kabul edilmeyen müşrik Araplardır. Hız. Ali bunlarla savaşmış değildir.⁶⁹

İrtidat âyetinde Hız. Ebû Bekir'in hilâfetine delalet eden bir diğer olgu da âyetteki: “فسوف يأتي الله بقوم يحبونهم و يحبونه و لا يخافون لومة لائم...” Allah, her hangi bir kimsenin kınamasından çekinmeyen, Allah'ı seven ve Allah'ın da onları sevdiği bir topluluk getirecektir.” ibaresidir. Söz konusu ibare bu kimselerin sadece Allah'ı sevdiği için Allah yolunda canlarını feda edeceklerini ve herhangi bir kimsenin kınamasından da çekinmeyeceklerini beyan etmektedir. Allah, Hız. Ebû Bekir ve ashabının Allah yolunda mücadele edeceklerini ve Allah düşmanları ile canı pahasına savaşacaklarını söyleyerek onları övmüş ve onlardan razı olduğunu beyan etmiştir. Şâyet Hız. Ebû Bekir ve ashabı Hız. Ali'nin hakkını gasp etmiş ve böylelikle zulüm/haksızlık yapmış olsalardı bu şekilde bir övgüyü hak etmezlerdi.⁷⁰ Kendisine ait olmayan bir şeyi almış olması, başkasının hakkını gasp etmiş olması demektir ki, bu haldeki bir insana Allah tarafından övgü gelmezdi. Âyetteki bu övgü, Rafızîlerin Hız. Ebû Bekir'i tahkir etmelerini ve Hız. Ali'yi yüceltme gayretlerini nakzetmektedir.⁷¹

Fahreddîn Râzî klasik rivâyetleri aktardıktan sonra Şia'nın bu âyeti Hız. Ali'nin hilâfetine mesnet edinmeye çalıştığını ve bunu da da iki vesile ile yaptıklarını söyler. Birincisi, Hayber rivâyeti, ikincisi ise bu âyetten sonraki velâyet âyetidir. Şia'ya göre velâyet âyeti Hız. Ali'nin imâmetinin delilidir.⁷² Râzî Şia'nın kendince haklı gördüğü mezkûr söylemlerin tutarsız olduğunu; aksine âyetin Şia'nın fesadının en açık delillerinden olduğunu beyan eder. Şia'nın kanaatine göre Hız. Ebû Bekir'in hilâfetine ve imâmetine kabul eden her kim varsa kâfirdir ve mürted olmuştur. Çünkü onlar Hız. Ali'nin imâmetine apaçık delalet eden âyeti inkâr etmişlerdir. Oysaki Şia'nın bu iddiasını âyetin lafzı nakzeder. Nitekim âyette: “Sizden kim dininden dönerse Allah bir topluluk getirir” buyurulmuştur. Şâyet Şia'nın iddia ettiği gibi olsaydı Allah bir topluluk gönderir ve Hız. Ali'nin hakkını gasp etmek suretiyle irtidat eden Hız. Ebû Bekir ve ashabını mağlup edip hakikate çevirirdi. Ne var ki tam tersine Hız. Ebû Bekir'e dil uzatan Rafızîler tahkir edilmiş ve batıl söylemlerini dillendirmekten men edilmişlerdir.⁷³

⁶⁹ Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 3: 542.

⁷⁰ Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 3: 542.

⁷¹ Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 3: 543.

⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 22.

⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 22.

Râzî âyetin iki yönüyle Hz. Ebû Bekir'e raci olduğunu söyler. İlki, bu âyet mürtetlerle muharebeye mahsustur. Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından hemen sonra büyük irtidat hareketleri başlamış ve Hz. Ebû Bekir bu hareketleri bastırmıştır. Hz. Ali, ehli ridde ile savaşmamıştır. Hz. Ebû Bekir, Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen birisi olur, zalim olamaz. Âyet Yemen veya Fars ehline de hamledilemez. Çünkü onlar da mürtetlerle savaşmış değillerdir. Dolayısıyla âyette bahsedilen topluluk Hz. Ebû Bekir ve ashabıdır.⁷⁴

Bizce, tarihsel hakikat sünnî müfessirlerin söyleminin daha isabetli ve vakiya uygun olduğunu göstermektedir. Eğer Taberî'nin tercih ettiği ve âyetin de lafzı ile mutabık olduğunu söylediği yorumu esas alacak olursak, Mâturîdî'nin isabetle vurguladığı üzere yine Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine hak olduğu sonucuna ulaşılır. Taberî, âyetin yücelttiği bu grubun vahyin nüzûlüne muhatap olmamış Yemen ehli olduğunu, dolayısıyla da Hz. Ömer'in hilâfetine matuf olan yorumu makbul bulmuştur. Eğer Hz. Ömer'in hilâfetine işaret varsa, onu istihlâf eden Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti de müspet bir mahiyet kazanmış olur.

2.2. Sıddîk Âyeti (Nisâ Süresi 69. Âyet)

Konumuz olan âyet lafzen ve mealen şöyledir: “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا” “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”

Bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delalet ettiği yorumu Fahreddin er-Râzî'ye aittir. Râzî Fâtiha Süresi'nin son âyetlerini de bu âyetle birlikte değerlendirerek bu sonuca varır. Râzî: “Bizi dosdoğru yola, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir. ” (el-Fâtiha 1/6-7) âyetlerinin anlamının: “Bizi, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir.” şeklinde takdir edilebileceğini beyan eder. Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini esas alarak mezkûr âyeti tefsir edecek olursak, Fâtiha Süresi'ni tefsir eden diğer âyetin Nisâ Süresi 69. âyeti olduğunu görürüz. Şüphe yok ki, sıddıkların öncüsü hicrette ölümü göze alarak Hz. Peygamber'e (a.s) eşlik eden⁷⁵ Ebû Bekir es-Sıddîk'tir. Bu durumda âyette Allah bize Ebû Bekir ve diğer sıddîk kulların sahip olduğu hidâyeti istememizi emretmiş olmakta-

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12: 24.

⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, 2: 171; Abdurrezâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989), 1: 296; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru garibi'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 187; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 463-465; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 2: 449-450; Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip İbn Atiyye, *el-Muharrefu'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 3: 36; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, thk. Celaleddin es-Suyûtî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2: 308; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzil*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 1: 358; Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-İci, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-kur'an*, thk. Abdulhamid Hendevî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1: 66; Ahmed b. Yusuf el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Harrad (Dımaşk, Dâru'l-Kalem, ts.), 6: 52.; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10: 203; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006), 5: 232-234; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 6: 321-322.

dır.⁷⁶ Şâyet Hz. Ebû Bekir bir zalim (günahkâr) olsaydı ona uymak ve hilâfete getirip emrine tabi olmak caiz olmazdı.⁷⁷

Sıddîkiyet makamı nübüvvet ile bitişiktir. Nitekim Kur’ân Hz. İsmail için: “ انه كان صادق الوعد ... vadine sadık olan birisiydi” (Meryem 19/54) ve Hz. İdris için: “ كان صديقاً نبياً ” “o tasdik eden bir peygamberdi” (Meryem 19/56) demiştir. Allah’ın nimet verdiği kişileri anarken: “... onlar peygamberler ve sıddiklerle beraberdirler ...” buyurur. Bu demektir ki, sıddîkiyet makamı ile nübüvvet makamı arasında başka derece yoktur. Bu nedenledir ki bu seçkin İslam ümmeti Hz. Ebû Bekir’in ümmetin en hayırlısı olduğunu bilmiş ve icma ile Hz. Peygamber’den (a.s) sonra hak ettiği hilâfet makamına seçmiştir. Vefat ettikten sonra da Hz. Peygamber’in yanı başına defnedilmiştir.⁷⁸

İnceleyebildiğimiz kadarıyla bu âyeti Hz. Ebû Bekir’in hilâfetine mesnet edilen tek isim Fahreddîn er-Râzî’dir. Diğer müfessirlerin çoğunluğu ashabın ileri gelenlerinin tümünün bu âyetin muhtabı olabileceğini ifade ederken, Hz. Ebû Bekir’i bu isimler arasında ayrıca zikredenlerin sayısı azınlıktadır. Sonuç olarak bu âyeti Hz. Ebû Bekir’in hilâfetine delil olarak kullanan Râzî yorumlarında münferit kalmıştır.

SONUÇ

Şii düşüncede imâmet, dinin temel bir ilkesi olup, imanla ilgili bir meseledir ve aklen zorunlu görülen bir müessesedir. İmamet konusunda akıl, duygu veya ictihad belirleyici olamaz, bu konudaki tek otorite nass, yani Allah’ın talimatıdır. İslam’ın temelini teşkil eden namaz, oruç, zekât ve hac ibadetinin emredilmesi gibi imâmet/velâyet de Allah tarafından emredilmiş bir olgudur. İmamın nasbı kulların değil, Allah’ın uhdesinde olan bir iştir ve peygamberden sonra onun yerine geçecek imâmların seçimi insanların tercihine bırakılmış değildir.

Şii müelliflerin çoğunun imâmeti nass ile temellendirmelerinin öncelikli amacı Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den (a.s) sonraki ilk halife olması gerektiğini ispatlamaktır. Şii müellifler iddialarını tahkim etmek adına Kur’ân’ın birçok âyetini kullanmışlardır. Bu nevi âyetlerin sayısı çok olmakla birlikte imâmete mesnet edilenler irtidat âyeti (el-Mâide 5/54), velâyet âyeti (el-Mâide 5/55) ve tebliğ âyetidir (el-Mâide 5/67). Şii müfessirlere göre Allah irtidat âyetinde Allah’ı seven ve Allah tarafından sevilen kişi olarak Hz. Ali’yi tavsif etmiştir. Söz konusu âyetteki mürtetler de onunla savaşımlardır. Velâyet âyetinde ise Hz. Ali’nin rükû halinde sadaka vermesi eylemine atf vardır ve bu eylemi ile Allah ve Hz. Peygamber (a.s) ile birlikte veli edinilmesi gereken kişi olarak yüceltilmiştir. Tebliğ âyeti ise Veda Haccı dönüşü

⁷⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Muhammed Esad Tayyib (Riyad: Mektebetu Nezzâr, 1997), 9: 3131-3132; Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd el-Begavî, *Tefsîru’l-Begavî: Meâlimu’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 1989), 1: 262; Ebû’l-’Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yay., 2000), 2: 237-238.

⁷⁷ Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1: 263.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 10: 177-178.

Gadîr-i Hum mevkiinde nâzil olmuş ve Hz. Peygamber (a.s) orada Hz. Ali'nin velâyetini tebliğ etmiştir. Buradaki velâyetten maksat da imâmettir. Aslında velâyetin tebliğ edilmesi daha önce Hz. Peygamber'e bildirilmiş olmasına rağmen O, ashabın tepkisinden çekinerek bunu geciktirmiştir. Tebliğ âyeti ile Allah onu insanlardan koruyacağını söyleyince Hz. Peygamber (a.s) güvenceyi aldığı için tebliğde bulunmuştur. Şia, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmekle yetinmemiş, Hz. Ebû Bekir ve ashabın ileri gelenlerini onun hakkını gasp etmekle suçlamış ve tahkir etmiş, bazı aşırı görüşte olanlar ise tekfir etmiştir.

Şia'nın velâyet âyetini sadece Hz. Ali'ye indirgeme çabası isabetli olmamıştır. Her ne kadar Hz. Ali'ye matuf bir sebab-i nüzûl varsa da farklı rivâyetler de vardır. Dolayısıyla âyetin Hz. Ali ile tahdidi doğru değildir, hilâfete mesnet edinilmesi ise uzak bir tevilden ibarettir. Tebliğ âyetine gelince, Gadîr-i Hum rivâyeti sünni kaynaklar tarafından da mervidir. Fakat hadisteki velî kavramının hilâfet anlamında yorumlanması mümkün değildir. Zira öyle olsaydı sahabe Hz. Peygamber'den (a.s) sonra bu hakikati mutlaka dile getirirdi. Bilhassa sahabeyi zan altında bırakan, Hz. Peygamber'in (a.s) güvence alınca kadar velâyeti tebliğ etmekten çekindiği şeklindeki yorumlar haddi aşan yorumlar olarak değerlendirilmelidir.

Ehl-i Sünent âlimleri Şia'nın imâmete/hilâfete ve Hz. Ali'nin faziletine mesnet edindiği âyetleri tefsir etmiş ve bazı eleştiriler yapmışlardır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in hilâfete layık olduğunu, hak gaspı yapmadığını ve Hz. Ali'den efdal olduğunu söylemişlerdir. Sünni müfessirlere göre Şia'nın Hz. Ali'nin hilâfetine mesnet edindiği irtidat âyeti, aksine Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delalet etmektedir. Nitekim âyet Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra irtidatların olacağını ve Allah tarafından sevilen bir topluluğun onlarla mücadele edeceğini zikretmiştir. Tarihi vakıa gerçekten de Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra irtidatların baş gösterdiğini ve Hz. Ebû Bekir'in bu hareketi bastırmak için onlarla savaştığını doğrulamıştır. Her ne kadar bazı sünni müfessirler bu âyetteki topluluğu Yemen ehli olarak tefsir etmiş ve maksadın Hz. Ömer olduğunu söylemişse de bu yorum Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini de teyit etmiş olmaktadır. Zira Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir tarafından istihlâf edilmiştir.

Kanaatimizce sünni müfessirlerin söylemleri tarihsel vakıa ile mutabıktır. Öncelikle, Hz. Peygamber (a.s) vefat ettikten sonra irtidat eden kavimlerle Hz. Ebû Bekir savaşmıştır. Şii müfessirler bu âyeti Hz. Ebû Bekir'e irca etmemek için irtidat kavramını filolojik tahliller ile yorumlamaya çalışmışlarsa da bu ameliyeleri zorlama bir çaba olmuştur. İkincisi, Hz. Peygamber (a.s) vefat ettikten sonraki halife seçiminde Şia'nın iddia ettiği âyetlerle hiçbir sahâbi istişhad etmiş değildir. Sahih rivâyetlerin de teyit ettiği üzere, Hz. Peygamber (a.s) kendisinden sonra hiç kimseyi halife olarak tayin etmemiştir. Sahabe sahip olduğu sosyal ve siyasal birikimleri ile bir tercihte bulunmuştur. Bu tercihlerini de Hz. Ömer'in ifade ettiği üzere Hz. Peygamber'in (a.s) en sadık dostu ve sahabenin Hz. Peygamber'den (a.s) sonraki imâmından yana kullanmışlardır. Şia'nın Hz. Ali'nin hilâfet hakkını gasp etmekle

nitelediği Hz. Ebû Bekir ve ashâbı bu iftiradan beridir. Hz. Ali'ye inhisar edilen âyetlere dair sünnî müfessirlerin eleştirileri de makul ve makbuldür. Zira söz konusu âyetlerin hem lafzı hem de bağlamı ile mutabık ve sahih senetli başka sebebi nüzûller de vardır. Dolayısıyla tüm müminlere teşmil edilebilecek âyeti tahdit etmek kabul edilebilir bir durum değildir.

Sonuç olarak, hilâfet nass ile tayin edilmiş bir kurum değildir. Nitekim ashap halife seçiminde her hangi bir nassa ittiba etmemiştir. Şia'nın Kur'ân'ın bazı âyetlerini hilâfete veya Hz. Ali'nin faziletine evirme gayreti isabetli olmamıştır. Hassaten Hz. Ali'nin velâyeti bağlamında Hz. Peygamber'in (a.s) tebliğ sıfatına ve sahabenin adaletine halel getirecek yorumların da kabul edilmesi mümkün değildir. Hz. Ebû Bekir ve ashâbı hak gaspı yapmış değildir. Hz. Ebû Bekir sahabenin birikimleri ve akli selîm ile hilâfete uygun gördüğü bir şahsiyettir. Hz. Peygamber'in (a.s) nübüvvetinin ilk yıllarından vefatına kadar hep yanında olmuş, hicret arkadaşı ve Hz. Peygamber (a.s) hayatta iken imâmet görevini üstlenmiş en değerli sahabesidir. Hilâfete liyakati sebebiyle bu makama getirilmiş ve aldığı önemli kararlar ile İslam birliğini parçalanmaktan kurtarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Müslim Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989.
- Ahmed b. Hanbel. *Musnedu'l-İmam Ahmed bin Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 6 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, ts.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyası Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*. 2 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1966.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1992.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aycan, İrfan - Söylemez, Mehmet Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Ayyâşi, Muhammed b. Mes'ûd b Ali. *Kitâbu't-tefsîr: Tefsîru'l-ayyâşi*. Thk. Seyyid Hâşim el-Mahallâtî. 2 Cilt. Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslâmiyye, ts.
- Bağdâdî, el-Kâhir b. Tâhir Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kâhire: Matbaatu'l-Medenî, ts.
- Bahrânî, Seyyid Hâşim. *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî li'l-Matbûât, 2006.

- Bâkullânî, Kâdı Ebû Bekr b. Tayyib. *el-İnsâf fîmâ yecibu i'tikâduhû velâ yecûzu'l-cehlu bih*. Thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî. Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd. *Tefsîru'l-Begavî: meâlimu't-tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbu'l-eşrâf*. Thk. Muhammed Hamidullah. 13 Cilt. Lübnan, Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer. *Tefsîru'l-Bezzâvî: envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bozan, Metin. *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*. Ankara: İlahiyat Yayınları 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2006.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâidi'l-edilleti fi usûli'l-i'tikâd*. Thk. Es'ad Temîm. Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1992.
- Çağatay Neşet - Çubukçu, İbrahim Âgâh. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Demircan, Adnan. *H. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Eş'ârî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makalâtu'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu musallin*. Thk. Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Şato Yayınları 2001.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 279-280. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. 6. Baskı. Ankara: Selçuk Yayınları, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- Geçit, Mehmet Salih. “Mütেকaddimûn Dönemi Sünnî Kelâm Kaynaklarında Şîa'nın Nass Teorisinin Kendi Argümanlarıyla Reddi”, *Hikmet Yurdu* 15/8 (2015): 201-237.
- Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmed Harrad. 11 Cilt. Dîmaşk, Dâru'l-Kalem, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1993.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. “İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978): 121-160.
- Hillî, İbn Mutahhar. *Minhâcü'l-kerâme fî ma'rifeti'l-imâme*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1962.
- Hillî, İbn Mutahhar. *Nehcu'l-Hak ve keşfu's-sıdk*. Kum: Müessesetu Dâri'l-İslâmî, 1407.
- Hizmetli, Sabri. “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 26-55.
- Huveyzî, Abdu Ali b. Cumua el-Arûsî. *Tefsîru Nûri's-sekaleyn*. Thk. Hâşim er-Rasûlî el-Mahalâtî. 5 Cilt. Kum: Müessesetu Nâşiru'l-A'rabî, 1382.
- Huvvâri, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*. Thk. Belhâc bin Said Şerifî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn A'sem, Muhammed Ahmed. *Kitâbu'l-futûh*. Thk. Ali Şirî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah. *el-İstiâb fî marifeti'l-ashâb*. Thk. Adil Mürşid. Ammân: Dâru'l-A'lâm, 2002.
- İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru İbn Arafe*. Thk. Celaleddin es-Suyûtî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Thk. Abdusselam Abduşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*. Thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Thk. Muhammed Esad Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu Nezzâr, 1997.

- İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. Çev. Zeki Kadiri Uğan. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik. *es-Sîret'un-nebeviyye li ibn hişâm*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-A'rabî, 1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Sîretu'n-nebeviyye li ibn ishâk*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Lübnan: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasât, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm*. Thk. Sâmî bin Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-siyâse: Târîhu'l-hulefâ*. Thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenu İbn Mâce*. Thk. Nâsıruddîn el-Elbâni. Riyad: Mektebetu'l-Maârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: eş-Şirketu'd-Düveliyye, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdulhâlim b. Mecduddîn. *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şîati'l-kaderiyye*. Thk. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnu'l-Esîr Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid. *el-Kâmil fi't-târîh: Târîhu ibni'l-Esîr*. Thk. Ebû Sayyeb el-Keramî. 11 Cilt. Beyrut: Beytu'l-Efkârî'd-Duveliyye, ts.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû Yakub İshâk b. Muhammed b. İshak. *Kitâbu'l-fihrist li'n-Nedîm*. Thk. Rıza Teceddüd. Tahran: b.y., 1971.
- İcî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah. *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Abdulhamid Hendevî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2004.
- Kâşânî, Molla Muhsin el-Feyd. *Tefsîru's-Sâfi*. Thk. Şeyh Hüseyin el-A'lâmî. 6 Cilt. Tahran: Mektebetu's-Sadr, 1379.
- Kummî, Ebû Ca'fer İbn Bâbeveyh (Şeyh Sadûk). *Kemâlu'd-dîn ve temâmu'n-ni'me*, 2 Cilt. Kum: Müessesetu'l-Beyân, 1395.

- Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-kummî*. Thk. Seyyid Tayyib el-Cezâirî. 2 Cilt. Kum: Müessesetu Dâri'l-Kutub, 1909.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Tevîlâtu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Mâturîdî*. thk. Mecdî Basillûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-mâverdî*. Thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Meclisî, Muhammed Takî b. Maksûd Ali. *Bihâru'l-envârî'l-câmiati li düreri aḥbârî'l-eimmeti'l-ethâr*. 25 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu Müessesetu'l-A'lamî, 2008.
- Mesûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *Murûcu'z-zeheb ve maâdinu'l-cevher*. Thk. Kemâl Hasan Merî'. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005.
- Mesûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *Kitâbu't-tenbîh ve'l-işrâf*. Leiden: Matbaatu Brill, 1893.
- Mevdûdî, Ebü'l-'Alâ. *Tefhimu'l-Kur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Şia İnançları: Akâidu'l-İmâmiyye*. Çev. Abdalbaki Gölpınarlı. İstanbul: Zaman Yayınevi, 1978.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadis, 1991.
- Naşi el-Ekber. *Mesâilu'l-imâme ve muktezâtun mine'l-kitâbi'l-evsati fi'l-makâlât*. Thk. Yusuf Fânis. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 1971.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenu'n-nesâî*. Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî: medâriku't-tenzîl ve hadâiku't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Bedîvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1997.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa - Kummî, Sa'd b. Abdilah Ebû Halef. *Şii Fırkalar: Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak, fıraku's-şîa*. Çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Neysâbûrî, Ebû Abdullah Hâkim. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/4 (1992): 89-112.

- Özen, Şükrü. “Mâturîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi”. *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik Sempozyumu (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009)*, 524-548. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Pezdevî, Ebü'l-Yusr Muhammed. *Usûlud-dîn: Ehl-i Sünnet Akaidi*. Çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1998.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb: Tefsîru'r-Râzî*. 32 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981.
- Sofuoğlu, Cemal. *Şia'nın Hadis Anlayışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1977.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûs, 2004.
- Süddî el-Kebîr, *Tefsîru süddî el-kebir*. Thk. Muhammed Atâ Yûsuf. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1993.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Şirâzî, Şeyh Nâsır Mekârim. *el-Emsel fi tefsiri kitâbillâhi'l-münzel*. 15 Cilt. Kum: Dâru'n-Neşr li Medreseti İmam Ali, 1426.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye, 2001.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-mulûk*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. *Mecmeu'l-beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-U'lûm, 2005.
- Tirmizî, İsa b. Muhammed b. İsa. *Sünenu't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Ammâr Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. Şeyh Âğa et-Tahrânî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-A'rabî, ts.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan. *el-İktisâd fî mâ yeteallaku bi'l-i'tikâd*. Necef: b.y., 1979.

- Ukberî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nu'mân. *Tefsîru'l-kur'âni'l-mecîd el-mustahrec min turâsi Şeyh Mufîd*. Thk. Seyyid Muhammed Ali Ayâzî. Kum: Müessesetu'l-Îrşâd, 1424.
- Ukberî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nu'mân. *el-Mesâilu'l-Ukberiyye*. Kum: Müessesetu'l-Îrşâd ve't-Tevzi', 1413.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Muhammed. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*. Thk. Adil Ahmed Abdulmarsud. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Meğâzi Rasûlillâh*. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1947.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb. *Târihu'l-Ya'kûbî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1960.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Seriyî. *Maâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. Thk. Abdulcelil Şulbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîli ve u'yûni'l-ekvali fi vucûhi't-te'vil*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.
- Zührî, Ubeydullah İbn Şihâb. *el-Meğâzi'n-nebeviyye*. Thk. Süheyl Zekkâr Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.